

Кардаш Сергій Юрійович

Аспірант денної форми навчання кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Середній клас в Україні: міф чи реальність?

Це дослідження має на меті спробувати дати відповідь на деякі з поширених та обговорюваних в українській політологічній науці проблем. Чи існує в Україні середній клас? Наскільки він чисельний та впливовий? Яку методологію застосовувати для його дослідження та ідентифікації?

Основною джерельною базою для нашого дослідження виступили результати соціологічних досліджень, проведених Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова за період від 2008 року до 2011 року.

Загальносуспільний та науковий інтерес до сформульованих вище запитань виник в Україні ще минулого століття, коли, вперше, тодішній Президент України Л. Кучма звернувся із посланням до Верховної Ради України. [5] Від так були визначені перші законодавчі та інші перепони на шляху формування в Україні розвиненого європейського середнього класу.

З того часу уже пройшло десяток років, змінилися два президенти, декілька прем'єр-міністрів, однак ситуація із середнім класом усе ще така, якою вона була на початку української незалежності. Тому сьогодні українська політологічна наука повинна дати повноцінні відповіді на питання, які ми поставили на початку нашої розвідки.

Проблема вибору критеріїв ідентифікації та методів дослідження середнього класу в Україні

Існує велика кількість стратифікаційних критеріїв, за якими визначається кількість середнього класу в тій чи іншій країні. Ми зупинимося лише на деяких з них, не претендуючи на виключність та повноту.

По-перше, варто говорити про абсолютні та відносні критерії. В основі визначення середнього класу за абсолютними критеріями лежить порівняння впливу та ролі середнього класу в одній країні по відношенню до іншої. В такому разі, ми можемо говорити, що в порівнянні з країнами Європейського Союзу, середнього класу в Україні практично немає. Згідно відносних критеріїв у будь-якому суспільстві є представники середнього класу, тому що завжди є громадяни, які отримують середній рівень доходу, навіть у найбільш розшарованому суспільстві. Використовуючи саме цей критерій можливо завжди нарахувати

«необхідний» відсоток середнього класу, проблема лише у визначенні меж середнього доходу.

По-друге, міжнародна практика свідчить, що найкраще досліджувати кількість середнього класу за сукупністю трьох стратифікаційних критеріїв:

- 1) матеріальний (обсяги поточних доходів та витрат, забезпеченість товарами довгострокового вжитку, володінням майном (у тому числі нерухомим), схильність до накопичення);
- 2) освітньо – кваліфікаційний (освітній та професійно – кваліфікаційні рівні, рівень складності професійної діяльності, соціальний статус);
- 3) психологічний (самоідентифікація, зацікавленість у підтримці соціального порядку та стабільності, соціально – професійна мобільність);
- 4) додатковим критерієм визначення представників середнього класу є активна громадянська позиція, готовність до захисту своїх прав та свобод, можливість впливати на прийняття важливих політичних рішень на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Чи існує середній клас в Україні?

В українських умовах, насамперед економічних, матеріальний критерій виявився досить умовним для реального визначення представників середнього класу. А отже, і сам середній клас, що відповідав би, за майновим статусом та рівнем особистих доходів, критеріям розвинених країн, перебуває на зародковому етапі. Тут можна шукати безліч причин, що зумовили цю ситуацію, і навряд чи можливо виділити найважливішу. З однієї сторони, це пояснюється низьким рівнем життя населення, економічною кризою [6]. Не дивлячись на офіційні дані, які постійно говорять про підвищення рівня життя пересічного українця, самі громадяни досить скептично ставляться до таких «намальованих» цифр. Зокрема, згідно опитувань соціологічної служби Центру Разумкова, можуть собі дозволити придбати практично все, що захочуть лише 0,2 % опитаних; живуть забезпечено, але зробити деякі покупки не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо) – 5,8%; вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей – 41,1 % опитаних [9].

Крім того, існування значного сектору тіньової економіки [2] зумовлює те, що велика частка громадян, які наближаються до статусу середнього класу, отримують переважну частину доходів без реєстрації і не сплачуючи податків (що суперечить самій суті даного класу, тому що представники середнього класу повинні виступати ключем до формування у державі та суспільстві соціально-політичної стабільності).

Не можна не погодитись із позицією науковців, які наголошують, що поширення «тіньової» моделі суспільно-економічних відносин обумовило обмеженість легальних можливостей зайнятості та доходів, ускладнило розвиток малого та середнього бізнесу. Від

так, український середній клас фактично позбавлений однієї з головних статусних характеристик – готовності (можливості) захисту демократичних прав і свобод, що спричинило звуження каналів реалізації публічної політики [7].

Якщо говорити про освітній потенціал або освітньо-професійний рівень представників середнього класу (а це, як кількісні освітні показники, так і якісні), можна зробити висновки, що в Україні є ресурс для формування реального середнього класу. Зокрема, такі думки можна підтвердити такими кількісними показниками, як кількість громадян, що закінчили навчальні заклади 1-4 рівнів акредитації (за даними Державного комітету статистики за період від 1990-2012 рр. 10225,7 млн. осіб). [1] Також традиційне перебування України у списку країн з високим рівнем розвитку, при складанні щорічного індексу людського розвитку, зумовлене, насамперед, рівнем розвитку освіти в Україні. [4]

Проте, на жаль, самі представники середнього класу, не вбачають у наявності високого рівня освіти та кваліфікації, підстав для віднесення себе до середнього класу. Це підтверджують дані проведених соціологічних досліджень, згідно яких, лише 6,4% респондентів, на запитання, про те, чому ви себе віднесли до середнього класу відповіли, тому що мають високий рівень освіти (кваліфікації). [8]

Іншою складовою частиною нашого дослідження є виявлення особливостей співвіднесення громадян себе до середнього класу. Згідно з результатами опитування, яке було проведене цим центром у травні 2011 року, 44% українців зарахували себе до середнього класу.[3] З урахуванням зазначеного, досить цікаво виглядатиме статистика розподілу громадян за шкалою соціальних градацій. Незважаючи на те, що більша частина українців, в принципі, не може дозволити собі серйозних витрат та придбання для сім'ї товарів тривалого користування (лише 5,8%), значна частина респондентів (44%) відносять себе до представників середнього класу.

Чим пояснити таку ситуацію? Нам видається найбільш раціональним поясненням цієї ситуації те, що уявлення про соціальну стратифікацію у свідомості майже половини громадян України пов'язуються з даними про середній дохід та простим відчуттям та бажанням не відносити себе до нижчого класу. [8] У цьому ми істотно відрізняємося від жителів розвинених країн, які відносять себе до тих чи інших соціальних класів залежно від того, який рівень споживання (кількість і якість благ), вони можуть собі дозволити на свій заробіток.

Отже, які висновки ми можемо зробити із даного невеликого дослідження?

1. Яскраво проявляються не співвідношення між самооцінкою, рівнем освіти та реальними купівельними спроможностями українців. Від так, в Україні існує особлива залежність між матеріальним благополуччям та співвіднесенням себе до певного соціального класу, оскільки

кількість людей, що себе ідентифікують із середнім класом є неспівмірною з їх матеріальними можливостями (це не лише забезпечення власного та сімейного благополуччя, а й фінансування різноманітних програм з підтримки розвитку громадянського суспільства);

2. Український середній клас все ще знаходиться у зародковому стані. Близько 5% громадян за об'єктивними ознаками (ті, що ми перераховували) можна віднести до середнього класу;

3. У представників середнього класу існує гіпертрофоване уявлення про сам середній клас та його роль у житті держави, а найважливіше, усього суспільства;

4. Ми повинні також розуміти, що не варто проблему середнього класу зводити, лише до визначення його розмірів, які багато в чому залежать від вибору дослідником критеріїв. Також важливо досліджувати склад цього соціального класу, тобто які соціальні групи його формують, наскільки вони активно долучаються до діяльності інститутів громадянського суспільства, та чи спроможні захищати свої інтереси та інтереси інших членів суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Вищі навчальні заклади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html. – Назва з екрану.

2. Див. Аналітичну доповідь «Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/1201_dop_new.pdf. – Назва з екрану.

3. Див. Внаслідок економічної кризи частка середнього класу в Україні зменшилася [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=2873. – Назва з екрану.

4. Див. Сталий розвиток та рівність можливостей: краще майбутнє для всіх [Електронний ресурс] // Доповідь ПРООН з людського розвитку 2011. // – Режим доступу: http://undp.org.ua/files/ua_96205HDR_2011_RU_Complete.pdf. – Назва з екрану.

5. Див. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>. – Назва з екрану.

6. Див. «У чому проявився вплив економічної кризи на Ваше життя?» [Електронний ресурс]. // Дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (лютий – березень 2009 року). – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=408. – Назва з екрану.

7. «Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні». Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/265/. – Назва з екрану.
8. «Чому Ви віднесли себе до середнього класу» [Електронний ресурс]. // Дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (червень 2008 року). – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=334. – Назва з екрану.
9. Яке з наведених суджень найбільшою мірою відповідає фінансовому становищу Вашої родини? [Електронний ресурс]. // Дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (вересень - жовтень 2011 року). – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=139. – Назва з екрану.